

ІСТОРІЯ

УДК78.07.1(477.83–25)

ПОЧАТКИ ЗВУКОВОГО ДОКУМЕНТУВАННЯ НАРОДНОЇ МУЗИКИ В УКРАЇНІ

Довгалюк Ірина

доктор мистецтвознавства, професор Львівського національного університету
імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

iradovhalyuk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4219-6342>

Впровадження в практику дослідників народної музики фонографа стало важливим кроком у становленні та розвитку фахової музичної етнографії. Завдяки громадсько-політичному і культурному діячові, меценату, дипломату Федору фон Штейнгелю (1870–1946), українці були у трійці перших в Європі, хто скористався цією технічною новинкою. У липні 1898 року, в рамках праці у створеному ним же Городоцькому краєзнавчому музеї (біля м. Рівне), дослідник зафонографував на валик обжинкову пісню.

Однак, незважаючи на цю доленосну подію в історії етномузикології, лише на початку ХХІ століття науковий подвиг Ф. фон Штейнгеля був належно оцінений завдяки статті Богдана Луканюка. Сьогодні стали доступними нові відомості про подвижницьку працю барона на ниві музичної етнографії, що спонукало знову звернутися до цієї теми. Звідси і мета дослідження – проаналізувати фонографічну діяльність Ф. фон Штейнгеля, а також його соратника по музею В. Мошкова, доповнивши й уточнивши раніше опубліковану інформацію.

Ф. фон Штейнгель, після перших пробних фонографічних записів, не зупинився на досягнутому. Вже восени він продовжив збирацьку працю, рекордувавши окрім інших творів і репертуар лірника. До фонографування народної музики барон залучив фольклориста, кадрового військового В. Мошкова, який цього ж, 1898, року записав колядковий супровід вертепної драми, традиційне віншування, а також зразки єврейського фольклору, давши тим самим, відлік звуковому документуванню єврейської традиційної музичної культури в Україні. Завдяки Ф. фон Штейнгелю всього за чотири роки фонографування народної музики в музеї було виокремлено в спеціальний напрям досліджень, вінцем якого стало заснування першого в Україні та Європі архіву фонографічних валиків. Наразі подальша доля валиків, як і їх місцезнаходження невідомі.

Ключові слова: барон Федір фон Штейнгель; Валентин Мошков; фонографування народної музики, фонографічні валики, фонограмархів, Городоцький краєзнавчий музей.

НАЧАЛА ЗВУКОВОГО ДОКУМЕНТИРОВАНИЯ НАРОДНОЙ МУЗЫКИ В УКРАИНЕ

Довгалюк Ирина

доктор искусствоведения, профессор Львовского национального университета имени Ивана Франка

ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина.

iradovhalyuk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4219-6342>

Внедрение в практику исследователей народной музыки фонографа стало важным шагом в становлении и развитии профессиональной музыкальной этнографии. Благодаря общественно-политическому и культурному деятелю, меценату, дипломату Федору фон Штейнгелю (1870–1946), украинцы были в тройке первых в Европе, кто воспользовался этой технической новинкой. В июле 1898 года, в рамках работы в созданном им же Городоцком краеведческом музее (возле г. Ровно), исследователь фонографировал на валик обрядовую песню, которую пели во время жатвы.

Однако, несмотря на судьбоносное событие в истории этномузыкологии, лишь в начале XXI века научный подвиг Ф. фон Штейнгеля был оценен в статье Богдана Луканюка. Сегодня стали доступными новые сведения о подвижническом труде барона на ниве музыкальной этнографии, что побудило снова обратиться к этой теме. Отсюда и цель исследования – проанализировать фонографическую деятельность Ф. фон Штейнгеля, а также его соратника по музею В. Мошкова, дополнив и уточнив ранее опубликованную информацию.

Ф. фон Штейнгель, после первых пробных фонографических записей, не остановился на достигнутом. Уже осенью он продолжил фонографирование мелодий, записав том числе и репертуар лирника. К фонографированию народной музыки барон привлек фольклориста, кадрового военного В. Мошкова, который в этом же, в 1898 году записал колядковое сопровождение вертепной драмы, традиционное поздравление, а также образцы еврейского фольклора, дав тем самым, отсчет звуковому документированию еврейской традиционной музыкальной культуры в Украине. Благодаря Ф. фон Штейнгелю всего за четыре года фонографирование народной музыки в музее было выделено в специальное исследовательское направление, венцом которого стало основание первого в Украине и Европе архива фонографических валиков. Дальнейшая судьба валиков, как и их местонахождение сегодня неизвестны.

Ключевые слова: барон Федор фон Штейнгель, Валентин Мошков, фонографирование народной музыки, фонографические валики, фонограмм-архив, Городоцкий краеведческий музей.

THE BEGINNINGS OF SOUND RECORDING OF FOLK MUSIC IN UKRAINE

Dovhaliuk Iryna

Doctor of Arts Studies, Professor in Lviv Ivan Franko National University.

1, Universytetska str., Lviv, 79000, Ukraine.

iradovhalyuk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4219-6342>

The acceptance of the phonograph by the researchers of the Ukrainian folk music made an important step in the establishment and development of the professional music ethnography. Thanks to Theodor von Steinheil (1870–1946), a socio-political and cultural activist, philanthropist, and diplomat, Ukrainians were among the top three nations in Europe to have taken advantage of the technical innovation. In July 1898, as part of work in the Horodok Regional Ethnography Museum (near Rivne), which he had created, the researcher used a phonograph cylinder to record a harvest song.

Yet, in recent years, as a result of the latest research of the Ukrainian and foreign scientist, new data about the selfless work of the researcher in the field of music ethnography has become available, which has drawn other scientists' attention to this topic.

However, despite his momentous event in the history of ethnomusicology, the scientific feat of the baron was properly recognized only at the beginning of the XXI century in an article by Bogdan Lukaniuk. Nowadays, new data about the selfless work of the researcher in the field of musical ethnography has become available, stimulating interest in the topic. Therefore, the purpose of the research is to analyze the phonographic activity of Th. Von Steinheil and his museum associate V. Moshkov, adding to and verifying the data which had been published before.

Having recorded his first several experimental phonographic audios, Th. von Steinheil did not stop at that. Already in autumn, he resumed his collecting work, and in addition to the pieces of music, recorded the repertoire of a lyricist. The baron involved a folk lyricist and military man V. Moshkov in the phonograph recording of folk music, who in 1898, recorded carol melodies for a Nativity drama, traditional Christmas felicitations, and some examples of Jewish folklore, hence establishing the beginning of the recording of Jewish tradition in Ukraine. Thanks to Th. Von Steinheil in four years, the phonograph recording of folk music became a separate field of research, whose culmination was the creation of the first archive of the phonograph cylinders in Ukraine and Europe. Nowadays, it is unknown what happened to the cylinders, neither is their whereabouts.

Key words: baron Theodor von Steinheil, Valentyn Moshkov, phonograph recording of folk music, phonograph cylinders, Horodok Regional Ethnography Museum, archive of phonograph records.

Вступ. В останнє десятиліття XIX століття у світовій музичній етнографії відбулася знакова подія. У березні 1890 року американський антрополог, археолог і природознавець Джесс Уолтер Фюкс вперше в історії дослідження музичного фольклору для запису народних мелодій використав звукозапис, зафіксувавши на фонографічні валики спів та оповіді індіанців. Незабаром нову техніку задіяли і в Європі. Серед першопрохідців звукового документування народної музики на континенті – німець Юліус Блок, який 1894 року рекордував репертуар російського виконавця билин Івана Рябініна, угорець Бела Вікар (1895), британець Чарльз Самуель Маєрс (1899), австрієць Фелікс Марія фон Екснер (1899), француз Леон Азуле (1900), поляк Роман Завілінський (1904), чех Леош Яначек (1904) (дет. див.: Довгалюк, 2016, с. 31–63).

Українці доволі швидко зорієнтувалися у перевагах звукофіксації народних мелодій над їх мануальним записом і в трійці перших на континенті взялися до опанування нової справи. Вже 1898 року до фонографістів народної музики долучився барон Федір (Теодор) фон Штейнгель (1870–1946)⁶ – громадсько-політичний і культурний діяч, меценат, дипломат, член центрального комітету Конституційно-демократичної партії, Товариства українських поступовців (1908), української партії соціалістів-федералістів (1917), депутат Першої Державної думи Росії (1906), голова Виконавчого комітету Київської міської думи (березень 1917), член Центральної Ради, перший посол Української Держави в Берліні (06.1918), член Комітету з охорони пам'яток старовини і мистецтва в Києві, голова «Великого Сходу Росії» (1912), венерабель (керівник) київської масонської ложі «Правда» (Непомнящий, 1993, с. 15; Миронець, 2004, с. 320–328; Грабовський, 2007).

Тривалий час про Ф. фон Штейнгеля було мало що відомо, а опубліковане нерідко грішило помилками. Проте, численні справи й ініціативи цього непересічного українця, які мали неабиякий вплив на подальший розвиток української науки, культури, державотворення, врешті отримали належну оцінку. Почали з'являтися дослідження, у яких різнобічно висвітлювались різні аспекти багатогранної біографії барона. Серед таких праць, чи не єдиною розвідкою, присвяченою музично-фольклористичній діяльності Ф. фон Штейнгеля, стала студія Богдана Луканюка (Луканюк, 2003), у якій вперше було звернено увагу та дано оцінку доленосному для української науки і культури внеску барона у становлення народно-музичного звукового документування в Україні. Проте в останні роки, завдяки новітнім студіям

⁶Федір (Теодор) фон Штейнгель народився 26 листопада (9 грудня) 1870 року у Санкт-Петербурзі. Батько, Рудольф Штейнгель, статський радник, походив з родини німецьких баронів Остзейського краю в Прибалтиці. Мати, Марія Камінська, була православною україною. У Києві родина Штейнгелів володіла трьома будинками. Вперше Ф. фон Штейнгель приїхав до с. Городок коло м. Рівне, де його батьки купили маєток для літнього проживання, маючи вісім років. Вчився Ф. фон Штейнгель у Київській гімназії та на природничому відділенні фізико-математичного факультету спочатку Київського, а згодом Варшавського університетів, здобуваючи фах ентомолога та досліджуючи процеси травлення у комах. Результати його наукової роботи були опубліковані у варшавському науковому виданні. На думку тогочасних вчених, його дослідження стало першою працею такого роду в ентомології. Ф. фон Штейнгель, очоливши Київське товариство взаємного кредиту з річним обігом капіталу у майже півмільярда рублів, продовжив підприємницьку діяльність батька. Помер 1946 року в еміграції, у Дрездені (Німеччина), де й похований.

українських і зарубіжних вчених з'явилися нові відомості про подвижницьку працю дослідника на ниві музичної етнографії, що спонукало знову звернутися до цієї теми. Звідси і **мета** дослідження – проаналізувати та дати оцінку фонографічній народномузичній діяльності Ф. фон Штейнгеля та його соратника В. Мошкова, доповнивши й уточнивши раніше опубліковану інформацію.

Методологія розвідки ґрунтується на поєднанні різних дослідницьких методів. Зокрема, для вивчення збирацької біографії та результатів діяльності Ф. фон Штейнгеля та В. Мошкова було використано біографічний метод. Застосування аналітичного методу допомогло досягнути та проаналізувати здобуту інформацію. Реконструкції окремих фактів з історії фонографування народної музики посприяло задіяння у дослідженні ретроспективного методу. Для окреслення часових і кількісних характеристик зібраного матеріалу було вжито статистичний і хронологічний методи.

Основний виклад матеріалу. Барон Ф. фон Штейнгель заслужено залишив по собі славу непересічної, жертвовної людини. Будучи щедрим меценатом, він «дбав про погорільців, жертвував на будівництво церков, притулків, придбання церковного майна, виплати щомісячних пенсій багатьом біднякам і калікам» (Українець, 2010), немалі кошти виділяв «на жіночу і акушерську клініку при університеті Св. Володимира в Києві – 15 000 крб., дитячу клініку при тому ж університеті – 3 000 крб., ... будівництво православного соборного храму у Варшаві – 5 000 крб., ... будівництво двокласного сільського училища в с. Городок – 22 000 крб. (останнє утримувалось також на кошти барона, на його потреби він щорічно витрачав приблизно 3 500 крб.), будівництво в цьому ж селі лікарні (22 000 крб.) і щорічне її утримання» (Українець, 2010), кооперативної читальні, їдальні, млина, дороги.

Та чи не найяскравішою сторінкою його жертвовної біографії стало заснування у селі Городок першого в Україні приватного сільського краєзнавчого музею. Згадуючи про ті часи, барон писав: «Живучи з дитячих років у маєтку Городок Ровенського повіту Вол[инської] губ[ернії], я зовсім зріднився з цією місцевістю і її народом, внаслідок чого інтереси цього краю стали мені близькими. Цікавлячись оточуючими мене явищами життя і природи, а також минулим Волині, я здивувався, як мало можна знайти даних в літературі, так і в різн[их] музеях, які торкаються Волині, її історії, етнографії» (цит. за: Українець, 2010).

Власними роздумами стосовно необхідності заснування на Волині краєзнавчого музею Ф. фон Штейнгель, який тоді навчався у Варшавському університеті, поділився зі товаришем Миколою Біляшівським. На той час завідувач архіву Фінансового управління Царства Польського при Варшавській казенній палаті, а згодом видатний археолог, етнограф, фундатор вітчизняного музейництва, М. Біляшівський підтримав приятеля.

Почалася підготовча робота. Нову установу було вирішено створити на засадах «комплексного вивчення краю, з допомогою історії, археології,

геології, етнографії, літературознавства, музикознавства відтворити всеохоплюючу картину його минулого та сьогодення» (Михайлова, 2000, с. 135). Врешті 25 листопада 1896 року (за старим стилем) Городоцький музей відкрили. Він мав шість відділів: природничий, географічний, антропологічний, археологічний, етнографічний і церковний та низку підвідділів, а також бібліотеку (Миронець, 2003, с. 191).

Доволі швидко роботу в музеї було поставлено на серйозну наукову основу. Тут запровадили каталогізацію експонатів у спеціально заведеній «Інвентарній книзі», започаткували «Літопис Городоцького музею», своєрідну пам'ятну книгу і книгу відгуків, куди вписувалися найбільш важливі події з історії цього закладу, думки і враження співробітників музею та відвідувачів. Планували щорічно друкувати «Звіт» про поточну діяльність установи, а з часом укласти систематичний каталог колекцій і бібліотеки. Таким чином, музей мав працювати тільки на наукових засадах» (Дідух, 2006, с. 28). Тож доволі скоро установа заслужено здобула славу серйозного краєзнавчого наукового центру, тут віднаходили матеріали для своїх досліджень численні вчені з імперської Росії та за кордону.

Організатори музею постійно дбали про його поповнення новими експонатами. До їх збору прилучилися «сільські дячки, студенти, які прибули на канікули в провінцію, юристи, вчителі» (Михайлова, 2000, с. 135). Заснування музею, як писала тодішня преса, «зустріло повне розуміння зі сторони місцевих землевласників і поміщиків» («Вольнский этнографический музей», 1897, с. 178). Немалі успіхи приносили й зумисне зорганізовані експедиції. Вже на 1904 рік музейна збірка мала понад чотири тисячі експонатів із майже тисячі населених пунктів і займала п'ять кімнат.

До праці в музеї його засновники залучили відомих та авторитетних у своїх галузях фахівців, зокрема одного з фундаторів геології й географії України – Павла Тутковського, орнітолога А. Бикова, фольклориста й археолога Івана Абрамова, фольклориста Степана Анікіна, а також знаного дослідника народної музики, кадрового військового й етнографа за покликанням – Валентина Мошкова⁷.

Запрошення В. Мошкова до роботи в музеї було вочевидь невинуватим. Фольклористичні студії дослідник розпочав ще у 23-річному віці (Родителява, 2003, с. 11). Зробивши блискучу військову кар'єру, він увесь вільний час викроював для своїх народознавчих інтересів. В. Мошков, як і Ф. фон Штейнгель, «розумів своє завдання широко, бо етнографія, за його висловом, повинна “збирати свій мед по крупинках скрізь і всюди”» (Родителява, 2003,

⁷Валентин Мошков (1852–1922) – генерал російської армії, дипломат, розвідник, фольклорист, етнограф, антрополог, історик, член-співробітник Російського географічного товариства. Народився 25 березня (6 квітня) 1852 року у Костромській губернії. Походив із давнього дворянського роду. Його батько був офіцером російської армії. Після закінчення Михайлівського артилерійського училища (1871) у чині поручика розпочав військову службу аж до виходу у відставку 1913 року у чині генерал-лейтенанта Головного штабу артилерійського управління Військового міністерства Російської імперії. Служив у гарнізонах Оленецького повіту, Казані, Варшаві, правдоподібно, Бесарабії. У 1921 році В. Мошков виїхав до Болгарії. Помер 19 листопада 1922 року в Софії.

с. 15). Він робив замальовки предметів побуту, описи народних музичних інструментів та їх звукорядів, записував казки, легенди, анекдоти, перекази, вивчав народну медицину, робив світлини, збирав предмети народного побуту для різних музейних збірок. Вчений виступав з доповідями на народознавчі теми, друкував свої праці у різних російських і зарубіжних наукових виданнях.

В. Мошков був музично обдарованою людиною, мав абсолютний слух і добре грав на флейті. Тож логічно, що значне місце у його народознавчих зацікавленнях займав музичний фольклор. Усюди, куди доля закидала дослідника, він, окрім іншого матеріалу, обов'язково фіксував народні мелодії. Серед записів – вокальна й інструментальна народна музика болгар, українців, поляків, росіян, татар, марійців, мордвинів, молдаван, удмуртів, чувашів, гагаузів.

Десь наприкінці 1880-х років В. Мошкова із Казані, де він служив старшим артилерійським прийомщиком Головного штабу Артилерійського управління, перевели до Варшави. На той час, маючи чималий збирацький доробок і певний дослідницький досвід, він швидко увійшов у спільноту польських дослідників народної культури. Скориставшись тим, що у полках Варшавського військового округу служили представники різних народів, що населяли тодішню Росію, В. Мошков взявся фіксувати від них усілякий етнографічний матеріал. Серед іншого, в 1891 році він записав «півтора десятка народних пісень від солдатів Варшавського гарнізону, вихідців з Волинської губернії» (Луканюк, 2003, с. 24).

Саме у Варшаві, правдоподібно, відбулася і доленосна зустріч В. Мошкова з Ф. фон Штейнгелем і М. Біляшівським. Можливо, запис українського музичного фольклору від військовополонених став одним із засадничих чинників його зближення з українськими колегами-народолюбцями. Окрім того, привернули увагу засновників Городоцького музею і багатогранність інтересів, ерудиція та обізнаність у народознавчій проблематиці В. Мошкова.

Вочевидь, новітня справа, яку задумали Ф. фон Штейнгель та М. Біляшівський, обопільно зацікавила і В. Мошкова. Він активно взявся їм допомагати. Зокрема, передав у фонди музею здобуті ним в експедиціях предмети народного побуту, фотографії, збірку власних фольклорних записів народних мелодій, допоміг укласти програму майбутньої установи (Отчет, 1898).

Важливим внеском В. Мошкова у розвій музею стали фольклорні та етнографічні матеріали, які він, обстеживши близько 20 населених пунктів Волині, зібрав в спеціально зорганізованій восени 1897 року експедиції. У цій дослідницькій поїздці у м. Славута фольклорист також придбав для музею унікальний експонат – «Вертеп» (дерев'яну двоярусну скриньку з майже двома десятками ляльок) у його власника О. Августиновича. Від нього ж «записав В. Мошков текст Славутського вертепу і ноти до нього» (Марковський, 1929, с. 115). «Вертеп» викликав чималу цікавість громадськості: про нього писала преса, він став до певної міри візитною карткою музею.

Увага до Славутського вертепу В. Мошкова підштовхнула організаторів музею до інноваційного кроку – підсилити враження відвідувачів від побаченої

вертепної скриньки ще й її «озвученням». Відтворення вертепного співу могла забезпечити новітня техніка – фонограф. Наразі достеменно не відомо, звідки така ідея з'явилася у засновників Городоцького музею і хто був її ініціатором. Імовірно, певну роль у цьому відіграв саме В. Мошков. Між іншим, десять років по тому, 1908 року, про використання фонозапису в «озвученні» музейних експозицій писав засновник і перший керівник Берлінського фонограм архіву Карл Штумпф (Stumpf, 1908, s. 228).

Задля втілення задуму Ф. фон Штейнгель власноруч вирішив випробувати фонограф, правдоподібно, придбавши його власним коштом. Перші записи він зробив тут же, у своєму городоцькому маєтку. Як зазначено у «Звіті» музею за 1897–1898 роки, у липні 1898 року в с. Городок від гурту жінок Ф. фон Штейнгель записав обжинкову пісню (Отчет, 1899, с. 30).

Вдала фонографічна спроба заохотила барона до продовження збирацьких фонозв'язок. Уже восени він рекордував від мужчини дворацьку пісню «Ой у полі озерецько» (1 валик), а також на чотирьох носіях кілька творів «від сліпця-лірника з м. Степані⁸», зокрема, лірницьку пісню «Ой зійшла зоря вечерова та над Почаєвом стала» (1 валик), псалму «Житте моє, житте моє біднеє» (2 валики) та віншування господареві (1 валик) (Отчет, 1899, с. 30). Ф. фон Штейнгель, як і переважна більшість європейських фонографістів-першопрохідців, розпочав звукове документування народної музики із порівняно важко транскрибованих мелодій, якими були обжинкова пісня і лірницький репертуар.

Рекордовані валики зразу ж інвентаризували та передали до етнографічного відділу музею. У їх паспортах Ф. фон Штейнгель вказав час і місце запису, назву або жанр твору, прізвища виконавця і записувача. Перший пробний фоновалик був зареєстрований у музеї під номером «1427». Запис супроводжував коментар: «Ровенський повіт. с. Городок. “Обжинки” – пісня, яка співається по закінченню жнив, хор жіночих голосів, липень 1898 р.» (Отчет, 1899, с. 30). Наступні, записані Ф. фон Штейнгелем воскові циліндри мали номери «1684», «1685» та «1686». Належить наголосити, що при інвентаризації обліковувались твори, а не валики. Скажімо, псалма «Житте моє, житте моє біднеє», рекордована на двох валиках, була зареєстрована під одним номером – «1685» (Отчет, 1899, с. 30). Такого принципу в укладанні фоноколекції у музеї дотримувалися і в майбутньому.

Добрі результати, які продемонстрував фонографічний почин Ф. фон Штейнгеля сприяли тому, що вже восени 1898 року В. Мошков взявся реалізувати ідею «озвучення» вертепної скриньки, записавши на валики коляди Славутської вертепної драми. Це були ті ж твори, які збирач транскрибував зі співу О. Августиновича під час своєї експедиції по Волині 1897 року. Винятком став лише кант «Нині Адаме возвеселися», мелодію і слова якого В. Мошков власноруч не фіксував, а списав із Почаївського «Богогласника» (Богогласник, 1790, № 24).

⁸Тепер – с. Степань Сарненського району Рівненської області.

Інформантами В. Мошкова були троє мужчин, які проспівали коляди: «1) І скоїть нині, 2) Ти Давиде славний, 3) Днесь поюще, 4) Шедшетріє царі, 5) Восплачте чада, 6) От уж до тебе іде, 7) Нині Адаме». Окрім цього, на воскові циліндри В. Мошков записав ще й церковний гімн «Многая лета» та традиційне віншування – «Привітання господарям дому» (Отчет, 1899, с. 30). Усі твори збирач рекордував на трьох валиках, які були інвентаризовані в етнографічному відділі музею під номером «1687» (Отчет, 1899, с. 30). Вочевидь В. Мошков, перш ніж взятися до фонографічної роботи, поцікавився методикою звукозапису народномузичних творів, якою користувалися європейські дослідники. За тогочасною практикою, він, економно використовуючи валики, фонографував на них лише перші строфи пісень, на відміну від барона, який випробовуючи фонограф, фіксував пісні повністю.

Під час цієї ж експедиції В. Мошков, окрім названих трьох, записав ще чотири валики. Зокрема, від селянина Якова Непокучицького на двох валиках він задокументував «розповідь із єврейського побуту; гумористичну пісню (№ 1688), дві розповіді із єврейського побуту (№ 1689)» (Отчет, 1899, с. 30), на окремому валику фрагмент єврейського весілля «Kalebasetzen (‘усаджування нареченої’), яке співається при розплітання коси» (1690) у чоловічому виконанні із супроводом скрипки, а також «концерт» інструментальної капели під час весільної вечері: «соло на скрипці з акомпанементом 2-ї скрипки і мідного басу» (Отчет, 1899, с. 30). Ці записи В. Мошкова не менш новаторські та, правдоподібно, дають відлік рекордування єврейської традиційної музичної культури в Україні.

Здобуті подвижниками українського народномузичного фонографування фонограми були відповідно оцінені у згаданому вище «Звіті» музею за 1897–1898 роки. Окрім переліку і короткої характеристики фонозаписів, там, зокрема, констатували: «У звітному році етнографічний відділ отримав нове поповнення у вигляді валиків для фонографа із ‘записаними’ на них творами народної творчості та характерною для даної місцевості музикою. Валики, які надійшли, були лише першим досвідом у цій справі; досвід можна вважати в більшості випадків вдалим і в майбутньому вирішено практикувати записи з допомогою фонографа в значно ширших обсягах» (Отчет, 1899, с. 30).

Вже наступного, 1899, року Ф. фон Штейнгель, заохочений багатообіцяльним результатом, продовжив фонографування народної музики. Скориставшись перебуванням у Городку лірника з Радомишльського повіту тодішньої Київської губернії, барон на двох валиках записав від нього шість творів (Отчет, 1905, с. 56). На відміну від своїх перших проб, Ф. фон Штейнгель, очевидно, завдяки порадам В. Мошкова, вже не фіксував на валики твори повністю, а тільки їх перші строфи. Отож, він рекордував «на валику під № 4024 – коляду (?) “Слава в вишніх Богу”, російський побутовий романс “Пробудись от сна, невеста”, гру на лірі без співу, а на валику під № 4025 – кант “Святитель от[ець] Миколай”, ще один романс ‘Вчерась я с другом сидела’ та ще один кант “Святий Харлампій”» (Луканюк, 2003, с. 29). Таким чином, запис репертуару лірників, проведений Ф. фон Штейнгелем у 1898

і 1899 роках став передвісником фонографічного проекту української інтелігенції початку ХХ століття зі звукового документування кобзарсько-лірницького репертуару, який блискуче завершив Філарет Колесса виданням двотомника мелодій дум (Мельодії, 1910; 1913).

Тож завдяки почину Ф. фон Штейнгеля та В. Мошкова у музеї сформувалася перша в Україні, а відтак і Європі колекція-архів «фонографічних валиків із записом колядок і пісень малоросійських та єврейських» (Шафранский, 1907, с. 6). Збірка налічувала п'ятнадцять циліндрів. З них вісім рекордів записав Ф. фон Штейнгель (шість у 1898 році та два – 1899) і сім – В. Мошков (1898). Хоч колекція валиків була і не надто чисельною, трактувати її саме як невеликий архів дають підстави офіційна інвентаризація фононосіїв, а також те, що збірка мала спеціальний статус в етнографічному відділі. У своєму звіті барон, зокрема, писав таке: «Особливий підрозділ (підкреслення моє. – *І. Д.*) складають фонографічні валики з записами народних пісень» (Отчет, 1905, с. 50).

Результативний почин городоцьких дослідників мав продовження вже у масштабніших проектах музею. У липні 1899 року з ініціативи Ф. фон Штейнгеля там було зорганізовано першу велику комплексну експедицію по Волині «як для загального ознайомлення з краєм, так і з метою збору різноманітних колекцій для музею» (Екскурсія, 1899, с. 176). Для участі у експедиції запросили 12 спеціалістів із різних галузей: істориків, археологів, ботаніків, зоологів, етнографів і фольклористів. Протягом двох тижнів дослідники обстежили 21 населений пункт Луцького та Рівненського повітів. Робота була добре продуманою та чітко спланованою. Члени експедиційної групи розподілили між собою обов'язки: одні проводили археологічні розкопки, фотографували, «збирали природничо-історичні колекції, інші записували різні пісні, причому в хід запустили фонограф» (Екскурсія, 1899, с. 177). Правдоподібно, як єдиний музичний етнограф, що входив до складу експедиційної команди, фонозаписи робив В. Мошков, залучивши до роботи також Степана Анікіна, Юрія Жалковського та Л. Фельдмана (Отчет, 1905, с. 6).

Наступного, 1900, року, у музеї було організовано ще одну комплексну експедицію. Вона розпочалася 15 червня та тривала місяць. За цей час її 13 учасників також різних наукових зацікавлень, обстежили села Овруцького, Новоград-Волинського, Житомирського повітів. У поїзді було «придбано багато предметів домашнього обігу, одяг, зібрано велику колекцію вишивок, а також предметів кустарного виробництва» (Отчет, 1905, с. 6). За свідченням Ф. фон Штейнгеля, одним із значних здобутків етнографічної секції музею були «записані фонографом народні пісні і місцеві єврейські мелодії» (Отчет, 1905, с. 6). І хоч у своєму дописі барон не зазначив автора фонограм, ним був В. Мошков. Дослідник і раніше виявляв заінтересованість музичною культурою єврейського народу, тож скориставшись нагодою, прибирав матеріал для своєї розвідки про єврейську традиційну культуру. Сам же Ф. фон Штейнгель, віддавши справу фонографування у надійні руки, займався археологічними дослідженнями.

Однак валики, фонографовані в обидвох комплексних експедиціях так і не були передані до музею, принаймні про них немає жодної згадки в інвентаризаційних книгах. Тому наразі складно говорити як про кількість рекордованих у тих експедиціях воскових циліндрів та записані на них твори, так і про населені пункти, де вони були схоплені. Як вважає Б. Луканюк, «не виключено, що новозаписані валики забрав із собою В. Мошков – чи то на якийсь час для транскрибування, чи назовсім, як свою власність» (Луканюк, 2003, с. 36). Підтвердженням такої думки є низка свідчень сучасників збирача. Так, І. Абрамов у дослідженні, присвяченому праці музею, зазначав, що В. Мошков для своїх студій «користувався матеріалами з духовної та матеріальної етнографії» (Абрамов, 1906, с. 251), які містилися у музеї. Та й сам Ф. фон Штейнгель у листі до М. Біляшівського, загалом тішачись, що його музей починає приносити ту користь, задля якої він врешті і створювався, серед інших дослідників, які для власних розвідок послуговувалися матеріалами установи, згадав і В. Мошкова. Барон зазначав: «Мошков надрукує в “Живій старині” обширну працю з етнографії Волині і писав мені, що буде робити велику доповідь з картинками (біопозитиви з наших негативів) і фонографом у Варшавському “Товаристві історії, філології і права” під назвою “Етнографічні матеріали Городоцького музею барона Ф. Р. Штейнгеля”» (Миронець, 2003, с. 196). Та чи були наміри В. Мошкова реалізовані поки невідомо. Принаймні у «Живій Старині» його дослідження опублікованим не було.

Дещо дивним залишається і те, що, незважаючи на очевидні збирацькі здобутки працівників Городоцького музею, фонографічна праця Ф. фон Штейнгеля та В. Мошкова не набула належного розголосу та відповідної оцінки широкої наукової спільноти кінця XIX – початку XX століття. До Городка приїжджали численні дослідники з терен Росії та зарубіжжя задля набуття досвіду організації музею та, як уже згадувалося, щоби отримати джерельний матеріал для своїх наукових студій, тож про валики їм вочевидь було відомо. Окрім того, як керівник музею, Ф. фон Штейнгель неодноразово виступав із доповідями та рефератами про роботу установи, у тому числі і про фонографічний досвід, на різноманітних конференціях та з'їздах (Марчук, 2007, с. 38). Про звукове документування народної музики в Городоцькому музеї писала преса. Та й загалом про можливості фонографа на той час було добре відомо як у підросійській, так і півдавстрійській Україні (Довгалюк, 2016, с. 143–159).

З початком XX століття, на зміну активній праці і не менш значним досягненням, у музеї настало певне затишшя. Це було спричинено насамперед тим, що його засновники не мали можливості займатися лише справами музею. Після 1902 року вони з різних причин відійшли від безпосередньої участі у діяльності установи, хоч і надалі підтримували з її працівниками тісні стосунки. Так, М. Біляшівського 1902 року запросили очолити Київський міський художньо-промисловий музей, цього ж року В. Мошков отримав від Російського географічного товариства 200 рублів на етнографічне дослідження

Балканського півострова (Родителява, 2003, с. 19), а Ф. фон Штейнгель щораз більше часу став приділяти власній громадсько-політичній діяльності.

Загалом «Городоцький музей проіснував до 1914 року. На початку Першої світової війни барон вирішив вивезти експонати у безпечне місце» (Марчук, 2007, с. 38). Їх забрали з Городка і розпорошили по різних музейних збірках. Сьогодні окремі предмети містяться у Музеї театрального, музичного та кіномистецтва України (скринька Славутського вертепу), «Національному музеї народно-декоративного мистецтва (вишивка, ткацькі вироби), Національному художньому музеї та Музеї Івана Гончара (колекції фотографій)» (Якель, 2011) тощо. Подальша доля валиків із фоноархіву музею, як і їх місцезнаходження наразі невідоме.

Висновки. Отож, завдяки барону Ф. фон Штейнгелю українці в трійці перших у Європі розпочали звукове документування народних мелодій. Власноруч випробувавши новітню техніку і пересвідчившись у її неабияких можливостях, барон не лише сам продовжив фонографування музичного фольклору у рамках праці створеного ним же Городоцького краєзнавчого музею, а й залучив до новітньої справи В. Мошкова. Завдяки Ф. фон Штейнгелю фонографування народної музики було виокремлено в спеціальний напрям досліджень. Під його загальним керівництвом упродовж чотирьох років новітню техніку задіювали до різного типу досліджень: пробних записів народної музики, виконання тематичних проектів, зокрема, фонографічного дослідження лірницького репертуару та єврейської музичної культури, рекордування народних мелодій у комплексному польовому експедиційному дослідженні Волині. Новаторські кроки барона у вивченні народної музики виявилися настільки сміливими, що його почин не відразу підтримали в Україні. Мусів минути певний час, щоби українські дослідники народної музики змогли повністю осмислити значення об'єктивності фонографічного документування народних мелодій для їх наукового вивчення. Далекоглядною, перспективною ініціативою Ф. фон Штейнгеля стало заснування у музеї архіву фонограм. І хоча історично-політичні умови не дали Ф. фон Штейнгелю та його соратникам вповні реалізувати задумане, фонограмархів Городоцького музею фактично став першим на континенті бодай і не великим, та все ж архівом фонограм і за сприятливих обставин мав усі шанси перерости у серйозну народномузичну науково-дослідну установу.

Список посилань

1. Абрамов І. Городецкий музей Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгель. *Живая Старина*. Санкт-Петербург, 1906. Вып. 4. С. 249–254.
2. *Богосланик*. Почаїв, 1790. 606 с.
3. Бухало Г. Барон Штейнгель. *Червоний прапор*. Рівне, 1991, 7 листопада.
4. Грабовський С. *Федір Штейнгель* [Електронний ресурс]. Режим доступу : www.radiosvoboda.org/content/article/962592.html (Дата звернення : 14.06.2017).

5. Дідух Л. Микола Біляшівський і розвиток місцевих музеїв в Україні (кінець XIX – поч. XX ст.). *Наукові записки. Національний університет «Києво-Могилянська академія»*. Київ, 2006. С. 26–32. (Серія Історичні науки ; т. 52).
6. Довгалюк І. Фонографування народної музики в Україні: історія, методологія, тенденції. Львів : ЛНУ ім. Франка, 2016. 650 с.
7. Луканюк Б. Найперші фонографічні записи в Україні: Городоцький музей. *Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся*. Рівне, 2003. Вип. IV. С. 19–45.
8. Марковський Є. Український вертеп. Розвідки і тексти. Вип. 1. Матеріали з української народної драми. *Збірник Історично-філологічного відділу. Етнографічна комісія. Всеукраїнська академія наук*. Київ, 1929. Т. 1. 201 с.
9. Марчук Л. Вишнева гора барона. *Citi Life*. 2007, травень. № 5 (33). С. 34–39.
10. Мельодії українських народніх дум списав по фонографу і зредагував Філярет Колесса : у 2 серіях. Львів, 1910. Серія I. LXXXVIII + 178 + 20 с. (Матеріали до української етнології ЕК НТШ ; т. XIII); 1913. Серія II. XVI + 195 + 43 с. (Матеріали до української етнології ЕК НТШ ; т. XIV).
11. Миронець Н. Бібліотека барона Ф. Р. Штейнгеля як науково-дослідний відділ Городоцького музею Волинської губернії. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2003. Вип. 8. С. 190–200.
12. Миронець Н. Персоналії в історії створення бібліотеки Городоцького музею Волинської губернії барона Ф. Р. Штейнгеля [Електронний ресурс]. Наукові праці НБУВ. – Київ, 2004. – Вип. 13. С. 320–328. Режим доступу : http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&view=article&id=2097:&catid=31 (Дата звернення : 13.04.2017).
13. Михайлова Р. «Искренне Ваш, барон Штейнгель». *Стиль&Дом : Престиж – Стиль – Личность*. 2000. № 5/24. С. 132–135.
14. Непомнящий Г. Життєвий шлях Ф. Штейнгеля. *Діячі науки і культури рідного краю : матеріали, тези наукової конференції, студентів, аспірантів, молодих викладачів*. Рівне, 1993. С. 14–15.
15. Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгель за первый год (с 25 ноября 1896 г. по 25 ноября 1897 г.). Варшава, 1898. 60 с.
16. Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгель за второй год, с 25 ноября 1897 г. по 25 ноября 1898 г. Киев, 1899. 59 с.
17. Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгель. С 25 ноября 1898 г. по 25 ноября 1904 г. Киев, 1905. С. 82 с.
18. Решетов А. В. А. Мошков как учёный. Информационно-аналитический вестник SerinSu (2010) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://serin.su/publ/a_m_reshetov_v_a_moshkov_kak_uchenyj/1-1-0-18 (Дата обращения : 25.08.2017).
19. Родителява М. В. А. Мошков: материалы к биографии. Фольклористическое наследие В. А. Мошкова. Санкт-Петербург, 2003. С. 10–21.

20. Українець А. Добродійна діяльність барона Ф. Р. Штейнгеля (2010). [Електронний ресурс] // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. До 140-річчя з дня народження Ф. Р. Штейнгеля. Вип. VII. С. 34–42. Режим доступу : http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&task=view&id=1893&Itemid=25 (Дата звернення : 22.04.2017).
21. Шафранский А. Экскурсия в с. Городок, Волынской губернии. Музей барона Ф. Р. Штейнгель. (Из уроков отчизноведения) А. И. Шафранского (Оттиски з журналу «Возрождение», 1907 г., июнь, кн. 3). Кременец, 1907. 14 с.
22. Экскурсия от Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгель. *Киевская Старина*. Киев, 1899. Т. LXVII, декабрь. С. 176–177.
23. Якель Р. Німецький барон з українською душею [Електронний ресурс]. Дзеркало Тижня. Україна. 28 січня 2011. Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/nimetskiy_baron_z_ukrayinskoju_dusheyu.html (Дата звернення : 19.05.2015).
24. Stumpf C. Das Berliner Phonogrammarchiv. *Internationale Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik*. Berlin, 1908. 22.02. S. 225–246.

References

1. Abramov, I. (1906). Horodetskiy muzei Volynskoi hubernii barona F.R.Shtainhel [Gorodotsky museum by Volyn province, baron F.R. Shteynhel]. *Zhyvaia starina*, issue 4, 249–254 [In Russian]
2. *Bohohlasnyk* [Goddess]. (1790). Pochaiv. [In Ukrainian, In Poland].
3. Bukhalo, H. (1991, November 7th). Baron Shtainhel [Baron Shteynhel]. *Chervonyi Prapor*. [In Ukrainian].
4. Hrabovskyi, S. (2007). *Fadir Shtainhel* [Fedir Shteynhel]. Retrieved from
5. www.radiosvoboda.org/content/article/962592.html [In Ukrainian].
6. Dovhalyuk, I. (2016). *Fonohrafuvannia narodnoi muzyky v Ukraini: istoriia, metodolohiia, tendentsii* [Photographing Folk Musician Ukraine: History, Methodology and Tendencies]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka. [In Ukrainian].
7. Didukh, L. (2006). Mykola Biliashivckii i rozvytok mistsevykh muzeiv v
8. Ukraini (kinets XIX – poch. XX st.) [Nikolay Belyashevsky and the development of local museums in Ukraine (the end of XIX – the beginning of XX century)]. *Naukovi zapysky. Natsionalnyi universytet “Kyievo-Mohylianska akademiia”*: *Seriia Istorychni nauky*, vol. 52, 26–32. [In Ukrainian].
9. Lukaniuk, B. (2003). Naipershi fonohrafichni zapysy v Ukraini:
10. Horodotskyi muzei [The very first phonographic recordings in Ukraine: Gorodotsky museum]. *Etnokulturna spadshchyna Rivenskoho Polissia*, issue IV, 19–45 [In Ukrainian].
11. Markovskiy, Ye. (1929). Ukrainyskyi vertep. Rozvidky i teksty. Vyp. 1. Materialy z ukrainskoi narodnoi dramy. *Zbirnyk Istorychno-filolohichnoho*

- viddilū. Etnohrafichna konisiia. Vseukrainska akademiia nauk. t. 1. Kyiv. [In Ukrainian].*
12. *Melodii ukrainskykh narodnykh dum spysav po fonografu i zredahuvav Filaret*
 13. *Kolessa : u 2 seriiach* (1910). [*Melodies of Ukrainian folk thoughts writing off phonograph and editing Filaret Kolessa: in 2 series*]. Lviv, series; ser. II (913). [In Ukrainian].
 14. Myronec, N. (2003). Biblioteka barona F.R. Shtainhelia yak naukovo-doslidnyi viddil Horodockoho muzeu Volynskoi hubernii [The library by baron F.R. Shteynhel as ascientific – research by Gorodotsky museum in Volyn province]. *Rukopysna ta knyzhkova spsdshchyna Ukrainy*, issue 8, 190–200 [In Ukrainian].
 15. Myronec, N. (2004). Personalii v istorii stvorennia biblioteky
 16. Horodockoho muzeu Volynskoi hubernii barona F.R. Shtainhelia [Personalities in the history of the library creation of Gorodotsky museum in Volyn province of baron F.R. Shteynhel]. *Naukovi praci NBUV*, Kyiv, issue 13, 320–328. Retrieved from http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&view=article&id=2097:&catid=31 [In Ukrainian].
 17. Mykhailova, R. (2000). “Iskrenie vash, Baron Shtainhel” [«Sincerely yours, Baron Shteynhel»]. *Stil&Dom : Prestizh – Stil – Lichnost*, 5/24, 132–135 [In Russian]
 18. Moshkov, V. (2000). Shopkav Varshave [Shopka in Warsaw]. *Baian*, 8 [In Russian]
 19. Nepomniashchyi, H. (1993). Zhyttievyi shliakh F. Shtainhelia [Way of life by
 20. F. R. Shteynhel]. In *Diiachi nauky i kultury ridnoho krayu. Materialy, abstracts naukovoï konferencii studentiv, aspirantiv, molodykh vykladachiv 1993* (pp. 14–15). Rivne. [In Ukrainian].
 21. *Otchot Horodeckaho muzeia Volynskoi hubernii barona F. R. Shtainhel za pervyi hod (s 25 noiabria 1896 h. po 25 noiabria 1897 h.)* [The report of Gorodotsky museum in Volynprovince by baron F. R. Shteynhel for the first year (since 25 of November 1896 till 25 of November 1897)]. (1898). Varshava.
 22. *Otchot Horodeckaho muzeia Volynskoi huberni barona F. R. Shtainhel za vtoroi hod, s 25 noiabria 1897 h. po 25 noiabria 1898 h.)* [The report of Gorodotsky museum in Volynprovince by baron F. R. Shteynhel for the second year since 25 of November 1897 till 25 of November 1898]. (1899). Kyiv. [In Ukrainian].
 23. Reshetov, A. (2010). V.A. Moshkov kak uchonyi [V. A. Moshkov as a scientist]. *Informacionno-analeticheskii vestnik SerinSu*. Retrieved from http://serin.su/publ/a_m_reshetov_v_a_moshkov_kak_uchenyj/1-1-0-18 [In Russian]
 24. Roditeleva, M. (2003). V.A. Moshkov: materially k biohrafii [V. A. Moshkov: materials to biography]. In *Folkloristicheskoe nasledie V.A. Moshkova* (pp. 10–21). Sankt-Peterburh. [In Russian]
 25. Ukraineec, A. (2010). Dobrochynna diyalnist barona F. R. Shtainhelia

- 26.[Charityactivity of baron F. R. Shteynhel]. *Naukovi zapysky Rivenskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu. Do 140-richchia z dnia narodzhennia F. R. Shtainhelia*. Vyp. VII, 34–42. Retrieved from http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&task=view&id=1893&Itemid=25 [In Ukrainian].
- 27.Shafranskii, F. (1907). *Ekskursiia v s. Horodok, Volynskoi hubernii*.
- 28.*Muzei barona F.R. Shtainhel* [Excursion in the village Town, Volynprovince, baron F.R. Shteynhel]. Kremenets [In Ukrainian]
- 29.Ekskursiia ot Horodeckaho muzeia Volynskoi hubernii barona F. R. Shtainhel. (1899). [The excursion from Gorodotsky museum in Volynprovince bybaron F. R. Shteynhel]. *Kievskaiia Starina*. Vol. LXVII, 176–177. Kiev. [In Ukrainian]
- 30.Yankel, R. (2011. 01. 28.) Nimetskyi baron z ukrainskou dusheu [German baron with Ukrainian soul]. *Dzerkalo Tyzhnia. Ukraina*. Retrieved from http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/nimetskiy_baron_z_ukrayinskoyu_dusheyu.html [In Ukrainian].
- 31.Stumpf, C. (Berlin, 1908. 22.02). Das Berliner Phonogrammarchiv. *Internationale Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik*, pp. 225–246.

© Довгалюк І. С., 2018